

számunkra a globális szereplővé válás, egyáltalán, szükségünk lenne-e rá?

(Nian Cai Liu, Qi Wang & Ying Cheng (eds): *Path to a World-Class University: Lessons from Practices and Experiences*. Rotterdam, Sense Publishers, 2011. 294 p.)

Rigó-Ditzendy Orsolya

A RANGSOR-SOKK ÉS A KUTATÓEGYETEMEK

A felsőoktatási nemzetközi rangsorok ugyanolyan politika-formáló szereppel bírnak, mint a közoktatásban a PISA. A rangsorok miatti „sokk” több európai kormány felsőoktatás-politikai érvkészletének egyik meghatározó eleme, és a napirendek formálója. A rangsorokra és az elért eredményekre (vagy eredménytelenségre) történő hivatkozás döntéshozók és érdekcsoportok egyik fontos muníciója a felsőoktatási reformok elindításában. Ezen az érvkészleten reform-napirendeket (különösen az irányítási és finanszírozási reformok ilyenek) lehet legitimálni és legfőképp az európai felsőoktatás legbefolyásosabb szereplőivel elfogadtatni, sőt, támogatásukat elnyerni (professzorok). A kormányok reformtörekvéseikben így nyernek szövetségeket, befolyásos szereplők így lépnek fel interpretátorként, kezdeményezőként a kormányok felé. Ez a szereplő az akadémiai közösség (professzorok), amely mindenkor partner az elit-felsőoktatás megteremtésében (kutatóegyetemek). Kutatóegyetem, kiválóság, teljesítmény és minőség a kulcsszó. A rangsorok oktatáspolitikai interpretációjának megvan a saját politikuma. Az érdekeltek erőforrásokat, hatalmat és befolyást újraosztani és koncentrálni igyekeznek. Hierarchiákat erősítenek. Mindezt a piacra és a versenyre hiatkozva teszik, úgy, hogy közben nincs is igazi verseny, csak a *status quo* – korábbi berendezkedés és megszerzett pozíciók – erősítése („virtuóz körforgás” és szelekció). A tömeges felsőoktatás és a demográfiai hullámvölgy ugyanis tartósan nyomás alatt tartják az elitpozíciókat.

Az ellene való védekezés pedig régi, természetes reakció (lásd pl. Lukács Péter *Színvonal és szelekció* című művét), s jelenleg a védőháló a kutatóegyetemi státusz megszerzése látszik biztosítani.

Amikor a Philip G. Altbach és Jamil Samil által szerkesztett kötet ambiciózus címét (*The Road to Academic Excellence: The Making of World-Class Research Universities*) és a kiadó nevét (Világbank) látja az olvasó, arra számít, hogy amolyan „old school” implementációs receptkönyvet forgat a kezében, egy amerikai „Hogyan...” típusú könyvet, amely 10 lépéses programban ismerteti a kiválóra váláshoz vezető utat, amely programot kontextustól függetlenül bármely kormány beépítheti felsőoktatás-politikájába, bártran ajánlhatja az intézményeknek, vagy ha egy intézményvezető fellapozza, akkor kész stratégiát kap egyeteme világklasszissá fejlesztéséhez. Várakozásaink részben teljesülnek is, de a kötetben az univerzálisan intézmény- vagy felsőoktatás-politikává gyúrható tényezőlisták mellett a kontextusfüggőséget, a környezet lenyomatát és a kritikai felsőoktatás-kutatói megközelítést is megaláljuk (különösen a harmadik világ szegényebb országainak esettanulmányai révén).

A kötet a világ tájáról – elsősorban az ún. fejlődő és harmadik világból – 11 esettanulmányt szerkeszt egybe: négy kontinens kilenc országából (Kína, India, Korea, Nigéria, Chile, Malajzia, Szingapúr, Mexikó, az egyetlen európainak mondott eset Oroszországból jön). Az esettanulmányok amolyan sikersztoriként mesélik el a kutatóegyetemmé válás útját, ez alól kivételt talán csak az instabil politikai berendezkedéssel küszködő államok jelentenek (Nigéria, Chile), ahol a szerzők nem egyszerű lineáris folyamatként (stratégiai menedzsment), hanem a környezet változásának kitett – sokszor ciklusosan megújuló – és történelmileg behatárolt kezdeményezésként mutatják be az utat.

A szerzők többsége igazodik a konvergencia-tézishez, mégis emellett igyekeznek önállóan is értelmezni a „kutatóegyetem”, a „kiválóság” fogalmát. A fogalom interpretálásában a lokalitás és a kontextuskötöttség mellett döntő befolyást

gyakorol az amerikai modell mint referencia. Az esettanulmányok nem vagy csak felületesen mutatják meg, hogyan alakul a modell idegen környezetben történő implementációjának politikuma, illetve hogyan ütközik bele a modell az eltérő kulturális (tradíciók, értékrendek, normák), társadalmi és gazdasági valóságba. A megvalósítás lineáris, racionális eljárásokra szűkítése végig fenntart egyfajta hiányérzetet az olvasóban.

Arra a kérdésre, hogy létezik-e a kutatóegyetem mint önálló intézménytípus, és milyen jellemzők mentén lehet azt definiálni, Altbach ad választ (11. o.). Szerinte az esettanulmányok alapján a következő meghatározás bontakozik ki: a kutatóegyetemek olyan, a nemzetközi és a nemzeti tudományosság között hídként működő, többféle tudományos és társadalmi szereppel rendelkező komplex elitintézmények, amelyek (1) az új tudományos eredmények legnagyobb termelői; (2) a nemzeti (hozzájárul a kultúrához, technológiai és társadalmi fejlődéshez) és nemzetközi (híd a globális intellektuális és tudományos trendekhez) tudományos fejlődés motorjai; ahol (3) a hallgatók többsége vagy jelentősebb része *graduate* képzésben vesz részt; ahol (4) az ország leghitelesebb hallgatói és oktatói tanulnak, oktatnak és kutatnak; amelyek (5) az alap- és alkalmazott kutatások legnagyobb termelői, de a legtöbb kutatásfinanszírozási összeg felhasználói is egyben; ahol (6) az oktatókat tudományos teljesítményeik alapján jutalmazták; ahol (7) a szervezet, a bérrendszer és az intézményi kultúra a kutatás köré épül; és ahol (8) az akadémiai értékek hierarchiájában a kutatás a legmagasabban értékelt, bár az oktatás és a konzultációs szolgáltatás is jelentős.

Ehhez Altbach hozzászeli, hogy az egyedi küldetés fenntartása kedvező körülményeket és stabil (politikai) támogatottságot feltételez. A kutatóegyetemek költségvetése és az egy hallgatóra jutó képzési költség is sokkal magasabb mint a többi intézményben. Itt tehát elsősorban a költségvetést érdemes kiemelni: a kutatóegyetemek többsége állami költségvetési intézmény, s mint ilyen hatalmas erőforrásigénnyel rendelkezik, aminek kielégítéséhez kormányzatokon

átívelő elköteleződés szükséges. A politikai elköteleződés fenntartásának legitimálásában a kutatóegyetemet a gazdaság motorjaként állítják be. Az esettanulmányok világossá teszik, hogy a kutatóegyetemek élvezik a társadalom és az állam bizalmát, így céljaik teljesítéséhez nemcsak anyagi erőforrásokat, hanem jelentős intézményi autonómiát és akadémiai szabadságot is kapnak. Ezek az elemek a klasszikus brit egyetemi modellt idézik. De mégsem csak azt, mert a menedzseri hatalom is jelentős ezekben az intézményekben. Így a kutatóegyetem kötetben bemutatott eseteiből a klasszikus angol-amerikai csúcsegyetemi modellt ismerhetjük meg.

Ha a döntéshozói szem bármelyik szintjéről (intézményektől a központig) tekintünk az esetekre, akkor nehéz azt a következtetést levonnunk, hogy a kutatóegyetemi stratégiák bármely intézmény számára nyitva állnának, és ötletes intézményvezetéssel, menedzsmenttel megvalósíthatók lennének. Valójában az esettanulmányok mindegyike arról tanúskodik, hogy a világszínvonalú kutatóegyetemek receptje leszűkíthető három összetevőre: (1) kimeríthetetlen, hatalmas erőforrások csatarendbe állítása; (2) szelekció és (3) tartós (politikai) szövetségek. Ehhez járul hozzá a közös ügy és ügyszeretet érzése, ami egyfajta kötőanyagként működik a világ tájairól verbuvált oktatók között. Szintén érdemes kiemelni a felsőoktatási hierarchiakon korábban megszerzett státusz és tekintély jelentőségét, mivel többnyire a tradicionális, nagy tekintélyt szerzett elitintézmények kutatóegyetemi átnevezéséről van szó. A kutatóegyetem így a kiválóság megfogalmazása a kor nyelvén. A régi intézmények mellett vannak zöldmezős beruházások is, ahol az erőforrások hihetetlen mértékét mozgósították a felállás és a működés érdekében.

A nemzetközi rangsorokból tudjuk, hogy a kutatóegyetemek döntő többsége a fejlett, nyugati világban (elsősorban angolszász környezetben) koncentrálódik. A nyugat-európai kormányok egy része a közszférát érintő megszorításokkal válaszolt a gazdasági krízisre, és ennek következményeként több helyen megnyírbálták a kutatóegyetemek költségvetését, ami versenyké-

pességük fenntartását negatívan érintheti. Ezzel szemben az ázsiai országok továbbra is elköteleződtek, ami azt jelentheti, hogy a kutatóegyetemi előny Amerika és Európa felől eltolódhat Ázsia felé.

Az erőforrások mellett külön érdemes foglalkozni a szelekcióval, ami oktatói-tudományos és hallgatói tekintetben egyaránt erős, néhol extrémisokba csap át. Mint azt a hongkongi egyetemszervezés kulcsfigurája ki is emeli: csak elsőosztályú egyetemek vonzanak elsőosztályú embereket. Így minden kutatóegyetemi stratégiában benne van a nemzetközi szinten kiemelkedő oktató-kutatók kiválasztása és odavonzása. Az intézményvezetők egyrészt a diaszpóra, másrészt hazájuk egyetemeinek vezető tudósait keresték meg. A legtöbb esettanulmányból az derül ki, hogy az intézménypolitikában számolni kell azzal, hogy a világszínvonalú tudósoknak nem elég a magas jövedelem, legalább olyan fontos számukra a kiemelkedően felszerelt munkahely (a laboratóriumoktól a könyvtárakig) és a kiszámítható életpálya. Mivel mobilisak, a kutatóegyetemi munkakörülmények megváltozásával könnyen elhagyják az intézményt és az országot.

A hallgatók összetételében ugyanúgy a szelekció és a hazai és nemzetközi krém lefőlözése érvényesül, mint az oktató tudósoknál. A kutatóegyetem meritokratikus, nem demokratikus. Rétegzett felsőoktatási rendszerekben az elitintézmények szelekciója nem hasonlítható össze a hierarchiák alján helyet foglaló intézmények „open door” politikájával. Kapuik csak az érdemesek és kiválóak előtt nyitottak. Ez természetesen egyben társadalmi szelekciót is jelent. Altbach szerint ezeket az intézményeket meg kell szabadítani a demokratikusság – az expanzió – nyomásától. Az elitformák fenntartása egyértelműen feltételezi a zártságot, legalábbis a tömegnyomás alól. Így tud hatékony és eredményes maradni küldetéséhez és céljaihoz. Olyan forrásokat kell számára biztosítani, amelyek lehetővé teszik a kis létszámú, nagy költségű oktatást és kutatást anélkül, hogy a program- és intézményfinanszírozás nyomása alatt engedniük kellene a szelekcióból. Egyedül az indiai esetben

olvashatunk arról, hogy a társadalmi szolidaritás jegyében kvóta- és egyéb adminisztratív eszközökkel segítik a tradicionálisan elnyomott kasztokból származók belépését és bentmaradását. Másol ösztöndíjakra hivatkoznak, de sehol sem tárgyalják a hallgatói bázis társadalmi-gazdasági összetételét, sőt, többnyire kerülnek vagy teljesen figyelmen kívül hagyják ezt a témát, érzékeltetve, hogy itt az elitjelleg minden szempontból érvényesül.

A szelekció hozza létre az ún. virtuóz körforgást: a rangsorok csúcsán lévő intézmények a legjobb oktatókat vonzzák, a legjobb hallgatók a legjobb oktatókkal szeretnének tanulni, mindez megerősíti az intézményi rangsorban elfoglalt helyüket. Sőt, a legjobb ösztöndíjakat és kutatástámogatásokat is ők kapják, ami további magas teljesítményeket hoz létre, s ez további erősödéshez vezet. Beszédes, hogy ezek az intézmények a gazdasági fejlődés és a modernizáció hajtóerőiként számon tartott területeken épültek fel (mérnöki- és természettudományok). Az egyetlen hangsúlyosabb kivételt az orosz példa jelenti, amely a rendszerváltozás környékén a „szabad piac” szakmai és politikai értelmezésén, az új közgazdaságtan felépítésén és terjesztésén keresztül vált nemzetközileg is elismert kutatóegyetemmé.

Ha egy döntéshozónak el szeretnénk mondani az esettanulmányok és a kutatóegyetemek koncentráló országok tapasztalatai alapján, hogyan kell világklasszis intézményeket szervezni, akkor az lenne az első – és mindennél fontosabb – pontunk, hogy új felsőoktatási berendezkedést kell szervezni. A régióban és Európában (de a kötet eseteiben is) ezt felülről, kormányzati politika részeként tették, ráerősítve a spontán, alulról jövő kezdeményezésekre. Ezt az új felsőoktatási berendezkedést úgy hívják, hogy rétegzett felsőoktatás. Jelenleg burkoltan vagy nyíltan Európa-szerte mindenhol ez határozza meg a felsőoktatás-politikai napirendet (Magyarországon is elemeiben már számtalan nekirugaszkodást láthattunk). Ugyanis a kutatóegyetemek nem izoláltan léteznek. Egy új rendszert és akadémiai kultúrát kell köréjük építeni, ami az esettanulmányokból is következtethető. Mindjárt

hozzátehetjük, hogy akadémiai kultúrát felülről, politikai-adminisztratív eszközökkel megújítani eddig egyetlen döntéshozónak sem sikerült. A második pontunk pedig: ha egy kormányzat egyértelműen döntött az elhelyek létrehozása mellett, akkor adjon bírálatot a kutatóegyetem akadémiai közösségének. Ilyenkor valódi forráskoncentrációt hajtanak végre – akár

a konfliktusos politizálás árán is (érdeklődés az elit, a tömeges és az általános képzés szereplői között).

(Philip G. Altbach & Jamil Salmi (eds): *The Road to Academic Excellence: The Making of World-Class Research Universities*. Washington, The World Bank, 2011. 363 p.)

Szolár Éva